

כלום היה "ספר מלחמות ה'" בידי כותב התורה?

מאת

נ. ה. טור־סיני

מציאותו של "ספר מלחמות ה'", כחיבור שהיה בידי כותב התורה, ושחררו אחד מתוכו מובא במפורש בתורה, היא, לדעת הכל, בגדר עובדה קיימת ויציבה. במילונים, בערך "ספר", נזכר חיבור זה כדוגמה ראשונה של אחד החיבורים המיוחדים, ששימשו מקור ספרותי קדום לתורה. בכל המחקרים על תקופת המקרא מדובר על ספר זה כעל אחת מעובדות היסוד, שמהן ניתן ללמוד על דרך חיבורם של חמשת חומשי התורה; וזאת כנגד מציאותם של ספרים אחרים, כגון "ספר הישר" (יהושע י, יג; שמ"ב א, יח) ומקורות כתובים נוספים, שחלקים אחרים שבמקרא ינקו מהם, בהבדל מיחידות נוספות, כגון "ספר תולדות אדם" (בראשית ה, א), המציין פרשה שבתורה עצמה, ומכינויי ספרים וחלקי ספרים, כגון "ספר התורה", "ספר תורת ה'", "ספר תורת אלהים", "ספר תורת משה" ועוד, שמתוך עניינם יש לעמוד על השימוש בהם. לכאורה אין ספק בקיומו של חיבור קדום בשם "ספר מלחמות ה'". כלום לא כך כתוב במדבר כא, יד במפורש: "על כן יאמר בספר מלחמות ה' (ולפי טעמי המסורת כאן סימן האתנחתא בפסוק), את והב בסופה ואת הנחלים ארנון"? ונוסח זה, עם כל הקושי הכרוך בו לפי טעמיו במסורת, מתורגם כך היום בכל תרגום מסרתי. דוגמה ראשונה לדבר משמש תרגומו של היירונימוס בוולגאטה: *Unde dicitur in libro bellorum Domini: Sicut fecit in mari Rubro, Sic faciet in torrentibus Arnon*. ואמנם לשם תרגום זה הוצא, למעשה, מלים מפשוטן ונוספו פעלים, שאין להם הקבלה במקור העברי ושאינם מובנים מאליהם, כדי למצוא משמעות כלשהי למשפטים אלה. כי לפי הפשט אי־אפשר להבין כך את הדברים. מן הנמנע הוא לפתוח בלשון המקרא את המשפט במלת האקוסאטיב או במלת היחס "את", בלי פועל: "את והב בסופה ואת הנחלים ארנון", בלי כל פועל, אשר "את והב" ושוב "את הנחלים" יהיו משועבדים לו. אף החוקרים החדשים, שעמדו על קושי זה במבנה המשפט והציעו תיקונים בנוסח, לא הצליחו להתגבר עליו. ולאמיתו של דבר, אין מסורת זו בהבנת האותיות שלפנינו, שלפיה הובאו כאן דברים מתוך "ספר מלחמות ה'", המסורת הקדומה היחידה שבידינו.

כלום היה "ספר מלחמות ה'" בידי כותב התורה ?

הרי כך, למשל, היא לשון השבעים בתרגומם: Διὰ τοῦτο λέγεται ἐν βιβλίῳ, πόλεμος τοῦ κυρίου τὸν Ζωὸν ἐφλόγησε... המלים, כאילו: "על כן ייאמר בספר: מלחמת ה' הדליקה (?) את זהב (עי' בהמשך) ואת הנחלים ארנון". ואם אמנם אין אנו מקבילים את גירסת השבעים בזה, שהוסיפו בכתוב פעלים, שאינם במקור, וכן השמיטו כל תמורה של "בסופה", הרי אין ספק, שהדין עמם, בעיקר בדבר חלוקת המלים במשפט. לפי חלוקה זו ברורה כל צרכה כוונת הכתוב: "על כן ייאמר בספר (בספר זה או בכל כתב קדוש אחר): מלחמת ה' (מתנהלת) את זהב בסופה"; כלומר: מלחמת אלוהים היתה במקום זה (עם הים), על־יד ים־סוף, ועם הנחלים (היתה מלחמה) על־יד נחל ארנון. שם נלחם אלוהים את מלחמתו. ומצד מבנה הלשון מקביל משפט זה אל מה שנאמר, למשל, בשמות יז, טז: "מלחמה (מתנהלת) לה' בעמלק מדר דר".

יתר על כן: חלוקה הגיונית זו של הכתוב מקוימת גם במסורת המקודשת בעמנו ממש, בתרגום אונקלוס. כי אם אמנם כתוב בדפוסים המצויים של תרגום זה במקום משפט זה: "על כן יתאמר בספרא קרבין ד עבד ה' על ימא דסוף" וכו', הרי בהוצאה המדעית "על־יסוד כתבי־יד וספרים עתיקים", בעיקר בניקוד הבבלי העליון, של א. שפרבר (ליידן 1959), מובא הטכסט המקורי הנכון, שעיקרו, כהבנת תרגום השבעים: "על כן יתאמר בספרא (ולא בסמיכות: בספר): קרבין עבד יוי על ימא דסוף וגבורן על נחלי ארנון", כלומר: "מלחמות עשה ה' על ים־סוף וגבורות על נחלי ארנון". המלים "מלחמת ה'" כשלעצמן משפט שלם הן, שפירושו, כמובן: מלחמות ה' הן, או מלחמות ה' היו, התנהלו, בסופה, ביים־סוף.

אמנם תרגומים קדומים אלה אינם עשויים לסלק את הקשיים שבמלים "את) והב" מכאן, ו"את) הנחלים" מכאן, אבל הכרת־יסוד זו, שלפנינו שני משפטים מקבילים ושלמים, היא שתאפשר לנו גם למצוא פתרון מסתבר, בקירוב, למשפט כולו.

"מלחמת ה' את זהב בסופה וכו'" — הכוונה, לפי מבנה המשפט, היא: מלחמות ה' התנהלו בשני מקומות, הראשונה בסופה "את והב", כלומר: עם זהב, ב־זהב. והואיל ובהקבלה לכך נאמר, שמלחמות ה' אלו התנהלו גם "את הנחלים, (ב) ארנון", הרי אמורים הדברים במלחמות האלוהים שהתנהלו (א) ביים מכאן ו־(ב) בנחלים מכאן; הראשונה — ביים־סוף, ואילו

השנייה — על־יד נחל ארנון. מכאן יוצא, שאין "והב" שם עיר או מקום יישוב אחר, אלא כינוי לים זה, שהאלוהים נלחם בו "בסופה". ועל־כן קרוב להניח, ש"והב" זה, שהשבעים אף מעתיקים במקומו "והב" (Ζωός) והסורי "להב", עיקרו הוא, כנראה, "רהב", שם שר הים, הבא במקרא במיוחד גם ככינוי לים מצרים וליאור מצרים דווקא. אלה גבורותיו של אלוהי ישראל במלחמתו לעמו: הוא היכה ים, רהב, בסופה, ונחלים כנצחון עמו במואב, בנחל ארנון. הרי חילוף זה של וי"ו ברי"ש מצוי הוא במקרא.

על יסוד הדברים האלה יש לבקש גם את הפתרון לקשיים שבפסוק טו. אך לתכלית זו עלינו להשתחרר מן ההנחה, שכאילו כתבו קדמונינו, אף לפני ספר התורה שבידינו, ספר מיוחד בשם "ספר מלחמות ה'". אין מלחמות ה' אלא חלק וצד אחד במעשי גבורותיו, שקדמונינו סיפרו אותם ושרו עליהם בכל ספריהם.